

Такриз

ба диссертатсияи Файзуллоев Абдурозик Абдулҳакимович дар мавзуи “Таҳқиқи хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣ ва сохтори топонимияи “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ

Топонимҳо дар забоншиносии умумӣ ва забоншиносии тоҷик то як андоза ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Доир ба паҳлуҳои гуногуни дастурии онҳо аз ҷониби муҳаққиқони риштаи забоншиносӣ корҳои арзишманд ба анҷом расидаанд. Дар забоншиносии тоҷик дар заминаи асари бадеии мушаххас ба риштаи таҳқиқ кашидану муайян намудани мавқеъ ва доираи қорбурди топонимҳо ҳанӯз ниёз ба омӯзишу баррасӣ дорад.

Навоварии илмӣ таҳқиқот. Дар диссертатсия бори нахуст таҳлили бонизоми топонимияи асари “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ аз нигоҳи маъноӣ луғавӣ, қабатҳои забонӣ ва сохтору таркиб ба роҳ монда шудааст.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро сатҳи баррасии масъалаҳо, натиҷаҳои таҳқиқот, ки дар шакли мақолаҳои илмӣ, дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшаванда ҚОА-и назди Президенти ҚТ нашр шудаанд, ҳулосаҳои диссертант дар асоси манбаъҳои таҳқиқшуда собит менамоянд.

Ҳулоса ва тавсияҳое, ки аз натиҷаи таҳқиқи мавзуи интихобшуда баромадаанд, мазмуну муҳтавои ягонаи диссертатсияро фаро гирифтаанд. Онҳоро метавон ҳангоми таҳияи фарҳанги номгузории миллати тоҷик ва барои таҳияи фарҳангномаҳо мавриди истифода қарор дод.

Аҳамияти назарии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки ин асари таърихӣ-адабӣ бори нахуст аз нигоҳи номшиносӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шуд. Муаллифи “Тазкират-уш-шуаро” нақлу ривоят ва воқеаҳои реалии дидаву шунидаи худро дар иртибот бо ҳаёт ва фаъолияти адабии удабову уламои давраҳои гуногун тасвир намуда, маълумоти хуберо аз таъриху адаби форсу тоҷик ба баъдинагон ба мерос гузоштааст. Ин аст, ки номвожаҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ асар низ чун сарчашмаи асосии таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба шумор мераванд ва дар омӯзиши ономастикаи таърихӣ саҳми арзанда доранд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки маводи таҳқиқшударо дар фарҳанги номгузории миллати тоҷик ва барои таҳияи фарҳангномаҳо мавриди истифода қарор дод. Инчунин, дар курсҳои лексионӣ метавон аз он истифода кард. Дар таҳлил ва шарҳу маънидод намудани масъалаҳои гуногуни решашиносӣ, калимасозӣ, овошиносӣ, грамматика ва дигар қисматҳои забоншиносӣ низ маводди таҳқиқшуда бетаъсир нахоҳад буд.

Диссертатсияи Файзуллоев Абдурозиқ Абдулҳакимович дар мавзӯи “Таҳқиқи хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣ ва сохтори топонимияи “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ” ба яке аз мавзӯҳои мубрами илми забоншиносӣ бахшида шуда, ба сифати маводи таҳқиқшаванда ёдгории беназири адабиёти классикии форсу тоҷик асари безаволи Давлатшоҳи Самарқандӣ “Тазкират-уш-шуаро” интихоб шудааст. Диссертатсия аз феҳристи ихтисораҳо, муқаддима, ду боб, хулоса, феҳристи адабиёт ва замима иборат мебошад.

Боби якуми диссертатсия “Таҳқиқи хусусиятҳои вожагонии топонимҳои “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ” ном дошта, аз ҳашт фасл иборат мебошад.

Дар фасли якуми боби якум зери унвони “Мулоҳизаҳои муқаддимотӣ” оид ба сохту мундариҷа ва аҳаммияти илмиву адабии асари Давлатшоҳи Самарқандӣ “Тазкират-уш-шуаро” сухан рафта, ҳамзамон дар бораи ономастика ҳамчун яке аз шохаҳои муҳими илми забоншиносӣ маълумоти муфиду боварибахш дода шудааст. Диссертант бо таъки ба сарчашмаҳои муътамади илмӣ сараввал дар хусуси анъанаву тазкиранависӣ дар таърихи адабиёти классикии тоҷик сухан ронда, як қатор тазкираҳои пеш аз рӯзгори Давлатшоҳи Самарқандӣ, ҳамзамон ва шоирони баъдиро ёдовар шуда, манбаи илҳом, сарчашмаи пайдоиши асари мавриди таҳқиқро бо далелҳои асоснок таъкид менамояд.

Дар баробари ин диссертант дар ин бахши қор истилоҳи ономастика ва дигар шохаҳои он: антропонимика, топонимика ва гидрономикаро ҳамчун термин шарҳу эзоҳ дода, чи дар гузашта ва чи имрӯз дар атрафи ономастика ва шохаҳои номбаршудаи он аз тарафи олимони ватанию хориҷӣ асарҳои илмиро ёдовар шудааст. Бо қадри зарурат аҳаммияти назариву амалии онҳоро ба қалам додааст.

Фасли дуюми боби якум “Таснифи топонимҳои асар ва таҳлили лексикӣ-семантикии онҳо” номгузорӣ шудааст. дар ин қисмати қор, чи тавре ки муҳаққиқ қайд менамояд, бо таъки ба андешаҳои муҳаққиқони забоншинос, махсусан топонимшиносони ватаниву хориҷӣ топонимҳои

“Тазкират-уш-шуаро”-ро ба гурӯҳҳои алоҳида тасниф намудааст. Дар бораи ин диссертант қайд менамояд, ки дар таҳқиқот ва андешаҳои илмии олимони соҳа вобаста бо дарбаргирии ҳаду ҳудуд номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ қабатҳои хосси худро доро мебошанд, ки бо мафҳумҳои ойконимия – номи мавзеи маскунӣ, гидронимия – номи мавзӯҳои ба об алоқаманд, теотопонимия – номи аз номи Худоҳо гирифташуда, гелотопонимия – аз номи ботлоқ ва монанди инҳо дар илми топонимшиносӣ ёдрас шудааст. Поёнтар диссертант барои амиқ ва возеҳу равшан тасниф намудани топонимика ба таҳқиқоти анҷомдодаи як зумра забоншиносони ватаниву хоричӣ, ба мисли А. Хромов, Р. Х. Додихудоев, Ш. Исмоилов, Н. Офаридоев, А. Абдунабиев, Ҷ. Алимӣ, Д. Ҳомидов, О. Маҳмадҷонов ва монанди инҳоро таваҷҷуҳ намудааст.

Ҳасли сеюми боби якум таҳти унвони “Ойконимҳо ва мавқеи истифодабарии онҳо дар асар” аз чор зерфаҳл иборат буда, диссертант дар ин қисмати қор сараввал ойконимҳоро ҳамчун истилоҳи махсуси соҳаи забоншиносӣ чунин маънидод менамояд: “Ойконим аз вожаи юнонии оуҳио – “хона”, “иншоот”, “нуктаи маскунӣ” ва оnimiu – “ном” ирифта шудааст ва чун истилоҳи забоншиносӣ маҷмуи номи нуктаҳои аҳолинишин (шаҳр, шаҳрак, деҳа, гузар, маҳалла)-ро мавзӯи омӯзиш қарор медиҳад (Дис., с. 28). Сипас бо так ба сарчашмаҳои илмӣ аз рӯи нишондоди топонимшиносон нуктаҳои аҳолинишинро ба чунин гурӯҳҳо дастабандӣ намудааст: хоронимҳо (номи ҳудуд ва вилоят), полионимҳо (маҷмуаи номҳои шаҳр), комонимҳо (маҷмуаи номҳои деҳот), урбанонимҳо (маҷмуи хиёбону кӯча, паскӯчаву гузаргоҳ), агроронимҳо (маҷмуаи номҳои майдон ва бозорҳои шаҳр) ва монанди инҳо.

Айконимҳои “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ аз ҷониби муҳаққиқ ба таври густурда мавриди таҳқиқи илмӣ қарор гирифтааст. Зимни омӯзиш ва таҳлили ҳамачониба бар мабноси маводи “Тазкират-уш-шуаро” ойконимҳоро диссертант ба гурӯҳҳои алоҳида: хоронимия, полоонимия, комонимия ва урбанонимия ҷудо намудааст. Ҷолиби диққат аст, ки муҳаққиқ ойконимҳои номбурдаро дар асар аз рӯи таҳлили омӯрӣ, сохтору маъно ва мавқеи қорбурдашон нодирқорона баррасӣ намуда, аз рӯи зарурат онҳоро бо дигар сарчашмаҳои илмиву адабӣ ва луғату фарҳангномаҳои муътамад муқоиса намуда, хулосаҳои амиқу дақиқи илмӣ баровардааст.

Аз хулосаҳои баровардаи диссертант дар ҳасли боби таҳқиқшаванда бармеояд, ки муҳаққиқ маводи таҳқиқшавандаро ҳамачониба аз худ қардааст.

Фасли чоруми боби якум “Гидронимҳо ва корбурди онҳо дар асар” ном дошта, дар он мавзӯҳои ҷуғрофие, ки ба об, дарё, баҳр, укёнус, ҳавз, кӯл, чашма, шаршара, чоҳ (кудук), ҷӯй, наҳр, корез (обҳои зеризаминӣ), обанбор, ботлоқзор ва ғайра рабт доранд, мавриди омӯзишу таҳлили забонӣ қарор дода шудааст. Диссертант тамоми номҳои ҷуғрофие, ки ба об ва дигар мавзӯҳои номбаршуда мансубият доранд, омӯхта дар ҷадвали алоҳида номгӯии онҳо ва ҷандномаи онҳоро зикр қадааст. Масалан, вожаи Дачларо дар асар шаш маротиба, Кавсар ҳафт маротиба, Нил чор маротиба, Оби Равшан як маротиба зикр шудааст.

Диссертант дар шакли ҷадвал тасвир ёфтани гидронимҳои асарро чунин маънидод кардааст: “Тасвири ҳар гуна номҳои гидронимӣ, ки дар шакли ҷадвал зикр гадидаанд, аз номгузорию таърихии миллати куҳанбунёди тоҷик шаҳодат медиҳад ва аксарияти онҳо дар давоми гузашти қарнҳову солҳо дигар нашудаанд ва то замони мо омада расидаанд” (Дис. 68).

Фаслҳои панҷум, шашум, ҳафтум ва ҳаштуми боби якум ба масъалаи омӯзишу баррасӣ ва таҳқиқи мавқеи истифодабарии оронимҳо: номи кӯху дашт, саҳро; номи қалъа, қаср, рабт ва ниғорхона; дромонимҳо (номҳои роҳҳои муқобиротиву нақлиётӣ (хушкӣ, обӣ, ҳавоӣ, зеризаминӣ)); антропонимҳо (номи макони ҷуғрофие, ки аз номи инсон баромадааст); этнотопонимҳо (топонимҳое, ки ҷузъи аввали онҳо ба номи қавм, халқ ва миллатҳои ҷудоғона гузошта шуда, ҷузъи дувуми онҳоро фармантӣ маконсози -истон ва ё -он ташкил медиҳад) бахшида шудаанд. Дар ин фаслҳои диссертатсия низ методи таҳлили сохторию маъноӣ ва омӯри ба кор бурда шуда, дар баробари ин маъхазҳои дигари таърихӣ адабӣ ва илмӣ барои равшуна возеҳ баён намудани моҳияту мазмуни мавзӯи таҳқиқшаванда самаранок мавриди корбаст қарор дода шудааст.

Дар хулосаи боби якум диссертант боби якуми диссертатсияро бо дарбаргирии мавзӯҳои дар фаслу зерфаслҳои боби мазкур омӯхташаванда дақиқназарона омӯхта, дар натиҷаи таҳлилу баррасии тӯлонӣ ба як хулосаи амиқ дақиқ ва боварибахшу муътамад омадааст.

Боби дууми диссертатсия “Баромади забонӣ ва сохтори морфологии топонимҳои “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ” ном дошта, аз ду боб ва нӯҳ зербоб иборат мебошад.

Дар фасли якуми боби дуум зери номи “Мулоҳизаҳои муқаддимаӣ”, ки аз чор зерфасл иборат аст, диссертант доир ба масъалаи баромади забонӣ, яъне этимологияи топонимҳои асари

мавриди таҳқиқ қароргирифта маълумот дода, қайд мекунад, ки топонимҳои тазкира вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ ё худ маҳалли сукунати шоирон дар асар зикрҳои аз назари пайдоиши забонӣ гуногун мебошад. Зимни омӯзишу баррасии топонимҳои тазкира диссертант таърихи пайдоиши онҳоро ба забонҳои эронӣ, арабӣ, туркӣ-муғулӣ ва дигар забонҳо мутааллиқ медонад. Чунинчун: “Қайд кардан бамаврид аст, ки топонимҳои асар аз нигоҳи забонӣ гуногун буда, дар баробари номҳои хосӣ ба фарҳанги номгузорию форсии тоҷикӣ мутааллиқ, ҳамзамон номҳои дигар қавму халқиятҳо низ мавриди қарор гирифтаанд” (Дис., с. 89).

Дар ин қисмати қор диссертант топонимҳои тазкираро аз рӯйи баромади забониашон дақиқу амиқ омӯхта, онҳоро, чи тавре ки дар боло зикр намудем, ба топонимҳои эронӣ, топонимҳои иқтибосии арабӣ, топонимҳои иқтибосии туркӣ-муғулӣ ва дигар забонҳо мансуб донистааст. Ҳангоми таснифоти топонимҳо аз назари забонӣ онҳоро диссертант дар асоси маълумоти амиқу дақиқи луғату фарҳангномаҳои муътамад маънидод намуда, мавқеъ ва ҷойҳои онҳоро дар асар муайян намудааст. Масалан, вожаи Хатлонро чунин маънидод кардааст: “Хатлон: ин номвожа, ки дар асар зиёд истифода гардидааст, аз рӯйи баромад ба забонҳои қадимаи форсии тоҷикӣ мутааллиқ буда, дар сарчашмаҳои таърихӣ низ дарҷ гардидааст” (Дис., с. 93).

Бо яд махсус таъкид намуд, ки барои дақиқ намудани сарчашмаҳои пайдоиши топонимҳо ҳамчун истилоҳи соҳаи забоншиносӣ ба таҳқиқоти дигар олимону муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ рӯй оварда, аз эҷодиёти онҳо низ барои тақвияти фикраш истинод овардааст. Ба надешаи мо, бо чунин метод ба роҳ мондани равиши таҳқиқ қимату ҳусни қори диссертатсиониро афзудааст.

Фасли дуюми боби дуюми диссертатсия таҳти унвони “Таҳлили сохтори топонимҳои “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ” аз панҷ зерфасл иборат мебошад. Дар ин қисмати қор хусусияти сохторию калимасозии топонимҳои “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Диссертант дар қор сараввал нуқтаи назари ономастикашиносони хориҷӣ В. А. Никонов, Н. В. Подляская, С. Роспанд, А. Л. Хромов, инчунин забоншиносони тоҷик Р. Х. Додихудоев, Н. Офаридоев, О. Муҳаммадҷонов, Ш. Исмоилов, Ҷ. Алимӣ, С. Сулаймонов ва монади инҳоро доир ба сохти калимасозӣ ва маъноии топонимҳо овардааст. Диссертант топонимҳои “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандиро аз рӯйи сохти калимасозӣ ба топонимҳои сода, сохта,

мураккаб ва топоним-ибораҳо чудо намудааст. Номҳои зерфаслҳои фасли дуҷуми боби дуҷум аз ҳамин ҷо сарчашма гирифтаанд. Диссертант ҳар як топонимро аз лиҳози сохтор бо тамоми ҷузъиёташ таҳлилу баррасӣ намуда, дар алоҳидагӣ маънои ҳар кадоми онҳоро шарҳу эзоҳ дода, бо кадом маъно кор фармудани онҳоро дар асари мавриди таҳқиқ зикр кардааст. Яке аз корҳои назарраси диссертант дар ин қисмати кор дар он зоҳир мегардад, ки чандномаи топонимҳоро дар диссертатсия нишон додааст. Ба андешаи мо, чунин сурат гирифтани кор барои ба осонӣ шинос шудани топонимҳои “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ба ҳаводорони забони тоҷикӣ ва дӯстдорони калом бадеъ хизмати арзишманд мекунад.

Дар қисмати хулоса мазмуну муҳтавои диссертатсия ба тариқи фишурда дар 12 банди ҷудогона натиҷагирӣ шудааст.

Диссертатсияи мавриди назар дар баробари муваффақиятҳои арзишманд аз камбудихо ораи нест ва зикри чанде аз онҳоро ба хоҳири пешрафти корҳои минбаъдаи диссертант лозим мешуморем:

1. Дар баҳши “Феҳристи ихтисораҳо” ҳангоми ихтисораҳои диссертатсияро шарҳу эзоҳ додан якрангӣ риоя нашудааст.

2. Истилоҳи “таҳқиқ” дар диссертатсия ва автореферати бо ду шакл “таҳқиқ” ва “таҳқиқот” дарҷ шудааст. Ба андешаи мо, вақте ки суҳан дар бораи рисолаи анҷомшуда меравад, истилоҳи “таҳқиқ”-ро ба кор бурдан даркор аст.

3. Дар саҳифаи 114-уми диссертатсия зимни баёни номи аномастикашиносон номи чанде аз онҳо, ба мисли Варабёва ва Кораланова пурра дарҷ нашудааст.

4. Дар саҳифаҳои 12, 16, 18, 22, 29, 88, 89 ғалатҳои имлоӣ ва техникаӣ ба ҷашм мерасанд.

Бояд махсус қайд намуд, ки камбудихои ҷойдошта ба ҳеҷ ваҷҳ арзиши илмӣ диссертатсияро кам карда наметавонанд, зеро муаллифи он аз уҳдаи иҷрои мақсаду вазифаҳои дар қисми таҳқиқоти худ гузошта сарбаландона баромадааст.

Диссертатсия аз нигоҳи сохтор, муҳтаво, забон ва равиши таҳқиқ мукамал мебошад. Сохтор ва муҳтавои автореферат бо диссертатсия мувофиқати комил дошта, он ва мақолаҳои банаширрасонидаи муаллиф мазмуну муҳтавои диссертатсияро пурра инъикос менамоянд.

Диссертатсияи Файзуллоев Абдурозик Абдулҳакимович дар мавзуи “Таҳқиқи хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣ ва сохтори топонимияи “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ” ба талаботи бандҳои 31-35-и Тартиб додани дараҷаи илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ буда, муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ мебошад.

Муқарризи расмӣ:

номзади илмҳои филологӣ,
муаллими калони кафедраи
забони тоҷикии Донишгоҳи
славянии Россия ва Тоҷикистон

Амлоев Аминҷон
Ятимович

Нишонии муассиса:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон
ш. Душанбе, ноҳияи Сино, кӯчаи
Ҳисорӣ, бинои 28/1, хонаи 21
Тел.: (+992) 917. 58- 77- 78
E-mail: amloev@mail. ru

Имзои Амлоев Амлоев Аминҷон Ятимовичро

тасдиқ мекунам:

Сардори Раёсати кадрҳои Донишгоҳи
славянии Россия ва Тоҷикистон

Раҳимов Абдуҳамит
Абдибосирович

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода 30

“ 01 ” апрели соли 2024